

POKOL BÉLA

Empirikus kontra intellektuális demokrácia

Két nemrég megjelent demokrácia-elemzést szeretnék ütköztetni röviden és persze mindezt a mai magyar szellemi életben uralkodó hangulatokra és beállítódásokra tekintettel. A demokrácia belső feszültségeit tárgyalva egyrészt Jürgen Habermas újonnan megjelent jogfilozófiai és politikai filozófiai összefoglaló művét, a *Faktizität und Geltung* című monográfiát veszem alapul, amely 1992 végén jelent meg a németországi Suhrkamp kiadónál, másrészt Ronald Dworkin *Szabadság, egyenlőség, közösség* című tanulmányát, amelyet 1993 márciusában a *2000* című folyóirat közölt. Nézzük először a demokrácia belső feszültségeit Habermas tematizálásában.

Hadd kezdjem azzal, hogy aki ismeri az elmúlt évszázad amerikai és az utóbbi évtizedek nyugat-európai alkotmánytörténetét, az tudja, hogy az alkotmánybíráskodásban az emberi jogok – vagy alkotmányba vételük után már alkotmányos alapjogok – és a törvényhozás szabadsága között minduntalan feszültség érzékelhető. A feszültség lényege a következőképpen fogalmazható meg: a társadalmi szabályozások kialakítását a folyamatos parlamenti törvényalkotáshoz és az empirikus társadalmi akaratképződésből kinövő pártküzdelmekhez kell-e kötni, és ha igen, milyen mértékben, vagy pedig célszerűbb az absztrakt alapjogokból dedukálni. Ha az előbbit pártfogoljuk, akkor a parlamenti törvényhozás belső harcaira és a választók többségének véleményéhez kötött politikusokra bízunk a jogszabályok szuverén megállapítását, ha az utóbbit, akkor a morálfilozófiai argumentációknak, az alapjogi alkotmánybíráskodásnak és a mögöttük álló értelmi-ségi rétegeknek adunk elsőbbséget. Oliver Wendell Holmes, aki 30 évig az amerikai Supreme Court főbírája volt, és inkább radikális demokratának, mint a morálfilozófiai meghatározás hívének számított,

így érvelt egyik ítéletét indokolva. (Egy alkohol-árusítást megtiltó törvény alkotmánybíróági felülvizsgálatáról volt szó a konkrét ügyben.) „Távolról sem azt akarom állítani, hogy ezt a törvényt átgondolt rendelkezésnek tartom. Ez nem az én feladatom. Azonban, ha New York állam népe az általa választott képviselőkön keresztül értésre adta, hogy ezt a törvényt kívánja, akkor én nem látok semmi olyasmit az Egyesült Államok alkotmányában, amely megakadályozná ennek az akaratnak a kinyilvánítását.”

Habermas ezt a problémát már Rousseau és Kant politikai filozófiájában felfedezi: „Kantnál éppúgy, mint Rousseau-nál a morálisan megalapozott emberi jogok és a népszuverenitás elve között be nem vallott konkurencia viszony áll fenn” (id. mű, 123). Kant – összhangban azzal, hogy a jogot alárendeli a morálnak – inkább hajlik a törvényhozás korlátozására, ezzel szemben Rousseau kevésbé állítja az emberi jogokat korlátként a nép szabad törvényhozása elé. „Mivel a nép szuverén akarata kizárólag az absztrakt és általános törvények nyelvén tud csak megszólalni, Rousseau számára magától értetődően az ilyen jog azokon az egyenlő alanyi szabadságjogokon nyugszik, amelyek Kantnál, mint morálisan megalapozott emberi jogok, korlátként állnak a politikai akaratképzés előtt” – írja Habermas (id. mű, 131). A két lehetséges álláspont feszültsége egyáltalán nem csak teoretikus szinten jelenik meg – láttuk Holmes főbírónál az egyik irányba való döntést. Habermas maga is utal arra, hogy az amerikai alkotmánybíráskodás elmúlt évszázados gyakorlatában hullámzás figyelhető meg a két pólus között. „Azok a politikai tradíciók, amelyeket én, egyetértésben a ma az Egyesült Államokban folytatott vitával, némileg leegyszerűsítve »liberálisnak« és »republikánusnak« fogok nevezni, úgy ragadják meg az emberi jogokat, mint a morális önmeghatározás kifejeződését, a nép szuverenitását pedig mint az etikai önmegvalósítás megjelenését. Eszerint az emberi jogok és a népszuverenitás inkább a konkurencia viszonyában vannak, mintsem kiegészítenék egymást... A liberálisok a »többség zsarnokságának« veszélyét idézik fel, és ezzel szemben az emberi jogok elsőbbségét posztulálják, amelyek az egyén politika előtti szabadságát biztosítják, és határt szabnak a politikai törvényhozásnak. A republikánus humanizmus képviselői ezzel szemben az állampolgári önszerveződés nem instrumentálizálható önértékét hangsúlyozzák, azzal, hogy egy magától értetődően politikai közösségben az emberi jogok csak mint a saját és tudatosan elsajátított tradíciók részei tesznek szert kötelező erőre” (id. mű, 129–130).

Az egyes alapjogok konkrét mértékeit és megformálását nem lehet a jog eszméjéből magából venni – mondja Habermas. „Ezek politikai jogalkotót igényelnek, aki a mindenkori körülmények szerint interpretálja és megformálja őket” (id. mű, 157). Erre szolgál a modern demokráciákban az alapjogoknak az a csoportja, amely biztosítja az állampolgárok részvételét a politikai akaratképzésben. „Maguk a polgárok azok, akik megfelelők arra, hogy az alkotmányozó szere-

pében döntsenek, miként kell kialakítani azokat az alapjogokat, amelyek a diszkurzus-elvnek a demokrácia jogi alakját adják” (id. mű, 101). Majd később még egyszer leszögezi, hogy „A jogoknak ez a rendszere nem áll mint természetjog az alkotmányozó előtt korlátként. Csak meghatározott alkotmányozási interpretációban jutnak el e jogok egyáltalán a tudatosítás szintjére” (id. mű, 163). Látható tehát, hogy Habermas a két lehetőség – és Rousseau, illetve Kant eltérő akcentusai – közül a demokrácia és Rousseau javára dönt. Habermas jogelmélete felfogható a működő alkotmánybíróági gyakorlatok egy részére – különösen a német és az utóbbi időben a magyar esetében – jellemző morális aktivizmus kritikájaként.

Vagyis Habermas republikánus humanizmusa, radikális demokrata beállítottsága elutasítón áll szemben azzal az amerikai liberális tradícióval, amely a törvényhozás ellenében aktivista alapjogi bírások és morálfilozófiai argumentációk útján létrejövő politikai döntési mechanizmusnak ad prioritást. Csak a félreértések elkerülése miatt hadd jegyezzem meg, hogy Habermas tudja és jelzi, hogy az amerikai liberalizmus az európai terminusok szerint szociáldemokráciát jelent. Más kérdés, hogy nálunk az 1989-es politikai fordulat után a politikai csatározások nyelvpolitikai küzdelmeiben a korábbi polgári ellenzék által dominált tömegmédiákban végül is *nem a szociáldemokrácia szemantikájával terjesztették el az amerikai liberalizmus eszmekincsét*, hanem megmaradtak a „liberális” megjelölésnél, majd néhány hónap után már a szociálliberális jelző használatával tették nyilvánvalóvá eltérését az európai értelemben vett liberális pozícióktól. Mindenesetre ez a nyelvpolitikai küzdelem megnehezíti ma Magyarországon a „liberális” fogalmának tudományos célú elemzését.

És most nézzük, hogyan tematizálja Dworkin a demokrácia belső feszültségeit.

„A demokrácia közösséget tételez fel, mert a demokrácia, mint a kormányzás szinte minden más formája, kollektív cselekvéssel jár... A kollektív cselekvésnek azonban két formája van – a statisztikai és a közösségi –, ezért kétféle felfogása lehet a demokráciának is. A közös cselekvés akkor statisztikai, ha az, amit a csoport tesz, csupán annak egyszerű vagy bonyolult függvénye, amit a csoport egyes tagjai egyenként, vagyis annak érzése nélkül tesznek, hogy mint csoport csinálnak valamit... A kollektív cselekvés ezzel szemben akkor közösségi, ha nem írható le az egyéni cselekvések függvényeként, mert abban a mélyebb értelemben közösségi, hogy megkívánja az egyénektől annak feltételezését, hogy a csoport mint elkülönült egység vagy jelenség létezik... Egy szimfóniát eljátszhat egy zenekar, egyetlen muzsikus viszont nem. Ez nem a statisztikai értelemben vett kollektív cselekvés esete, mert egy zenekari előadáshoz nemcsak az kell, hogy a muzsikuskok mindegyike eljátsssa valamely meghatározott részét a partitúrának, hanem az is, hogy a muzsikuskok mint zenekar játszszanak...” Ehhez – talán nem erőltetett interpretációként – hozzátehetjük: statisztikai az egyén cselekvése, ha saját mikroszituációja,

partikularitása jegyében dönt, ezzel szemben a közösségi cselekvés lényege az, hogy az egyén felül emelkedik partikularitásán, és az egészre – osztályra vagy népre – tekintettel képes dönteni, szavazni.

„A statisztikai és a közösségi cselekvés megkülönböztetése lehetővé teszi, hogy értelmezzük azt a közhelyet, miszerint a demokrácia kollektív cselekvést feltételez, és kétféleképpen értsük Lincolnnak azt az ígérését, hogy a demokrácia a nép kormányzása a nép által és a népert. Az első értelmezés a statisztikai: egy demokráciában a politikai döntések az egyes állampolgárok szavazatainak, döntéseinek vagy vágyainak valamilyen függvényében születnek... A második értelmezés a közösségi: egy demokráciában a politikai döntéseket egy elkülönült létező – a nép mint olyan – hozza, nem pedig egyének ilyen vagy olyan halmazai... A statisztikai értelmezés szerint minden olyan politikai döntés igényt tarthat erre az igazolásra, amelyik a politikai közösség tagjai többségének valódi akaratát képviseli, mégha a döntés ellen felhozható is, hogy az igazságtalan vagy ostoba. A demokrácia közösségi felfogása azonban többet kíván. Egy többségi szavazás csak akkor kínál demokratikus igazolást, ha a közösség valódi politikai közösségnek számít a szó erősebb értelmében. Rendelkeznie kell azzal az erkölcsi egységgel, amely ahhoz szükséges, hogy független morális szereplőnek legyen tekinthető... Az olyan döntések, amelyek megfosztanak valamely kisebbséget attól, hogy egyenlőként vegyen részt a közösség mint egész elhatározásában, vagy megtagadják valamilyen kisebbségtől a közösség anyagi sikeréből való egyenlő részesedés jogát, vagy sértik valamely csoport morális függetlenségét, nem igazolhatók demokratikus döntéseként, akármekkora többségnek kedveznek is, mert az ilyen döntések aláássák ennek az igazolásnak a leglényegesebb előfeltevését.” (Az idézetek Ronald Dworkin tanulmányának „A demokrácia két felfogása” című részéből származnak, id. mű, 16–17.)

Dworkin tehát a statisztikai demokráciával szemben a közösségi demokráciára szavaz, amelyben „a politikai döntéseket egy elkülönült létező – a nép mint olyan – hozza, nem pedig egyének ilyen vagy olyan halmazai”. A „nép mint olyan” pedig azt jelenti, hogy „rendelkeznie kell azzal az erkölcsi egységgel, amely ahhoz szükséges, hogy független morális szereplőnek legyen tekinthető” az egyes partikuláris egyénei fölött. Mi adja e morális egység tartalmát, amely az egyének ilyen vagy olyan halmazai számára – talán nem távolodunk el túlságosan e szöveg jelentésétől, ha ezeket a „halmazokat” politikai pártokként és parlamenti harcaikként értelmezzük –, tehát parlamenti pártok számára, demokratikusként igazolja többségi döntéseiket? Az egyenlőségi jogoknak, szociális és gazdasági jogoknak és hosszan sorolható további alapjogoknak való megfelelés. Egy törvény – legyen bármilyen nagy parlamenti többséggel meghozott, alkotmányba iktatott törvény –, ha szemben áll a morális argumentációkkal megalapozott emberi jogokkal, alkotmányos alapjogokkal, akkor nem demokratikus. Rousseau radikális demokratizmusával, vagy Haber-

mas republikánus humanizmusával és a parlamenti törvényhozással szemben, tehát itt Kant rigorózus morálfilozófiája és egy aktivista alapjogi alkotmánybíráskodás kerül ki győztesen.

Befejezésül hadd illusztráljam e két demokráciáfelfogás kontrasztját a mai magyar szellemi-politikai élet kezdődő megoszlásával, amely ha szerencsénk lesz, akkor a jövőben nem válik markánssá, mindenestre nem árt már ma figyelmeztetni rá. Arról van szó ugyanis, hogy a fővárosi értelmiségnek a tömegmédiákban befolyásos néhány csoportjában egyre erősödő párt- és parlamentarizmus-ellenesség figyelhető meg az elmúlt másfél-két évben. Ahogyan persze az elmúlt száz évben Európában mindig is fellobbant a működő parlamenti demokráciával szembeni ellenérzés, mint azt Köröscényi András a *Valóság* című folyóiratban legutóbb megjelent cikkében jelezte. A civil társadalom kiemelése a pártokkal szemben – talán nem túlzok, ha a hírlapi publicisztika tömegeit említem itt az elmúlt évekből, vagy a „médiáértelmiség” kontrolligényének bejelentését a pártok vezérkaraival szemben, avagy a Demokratikus Charta rendezvényeinek szinte valóságos alázatú színre vitelét a tömegmédiákban – mindannyiszor az empirikus demokráciával szemben megfigyelhető fanyalgást példázza.

Ugyanez a politikai-ideológiai tábor a másik oldalról mint evidenciát és dicsérendő dolgot fogadta el azt a példátlan alapjogi aktivizmust, ami a magyar alkotmánybíráskodás első éveit jellemezte, és ami az utóbbi évben már lohadni látszik. Nem Rousseau és a radikális demokrácia, nem Habermas, és nem a republikánus humanizmus az, ami a fővárosi értelmiség tömegmédiákban befolyásos csoportjait áthatja, hanem a pártokkal és a parlamenti törvényhozással szemben táplált bizonyos fokú averziók és a morálfilozófiai diszkurzusokhoz közelebb álló formák, amilyen a mozgalmak és az alapjogi alkotmánybíráskodás, preferálása.

Milyen esélye van annak, hogy ne erősödjön tovább ez a párt- és parlamentarizmusellenesség a magyar szellemi-politikai életben? Csak néhány dolgot említek, ami ebbe az irányba tud hatni a jövőben:

– a politikusok csoportjainak professzionalizálódása és így a sokszor valóban siralmas parlamenti pártküzdelmek bizonyos fokú meg-nemesedése;

– a fővárosi értelmiséghez közelebb eső pártok kormánypárttá válása is a jövőben talán barátságosabbra hangolja ezt a közvéleményt nagy erővel befolyásolni képes „médiáértelmiséget”;

– végül ugyanilyen irányba hathat az is, ha a jövőben erőteljesebben professzionalizálódnak a társadalomtudományok is, és kiépítve belső kommunikációs köreiket jobban elszakadnak a mai átfogóbb, diffúz értelmiségi kommunikációs csatornáktól. Ma a napilapokban, hetilapokban és a nem szigorúan tudományos értelmiségi folyóiratokban zajlik a társadalomtudományos kommunikáció nagy része is. Az itteni alaphangot pedig a politikai rezonancia határozza meg.

A politikai közvéleményt ma kevésbé a politikai pártok és egyes belső platformjaik közötti diszkurzusok, mint inkább a direkt módon

politizáló tömegmédiákban folyó diszkurzusok határozzák meg. Továbbá, mivel a magyar tömegkommunikációs szféra túlcenzúrázott, a fővárosban koncentrálódik, e monopolstruktúra többszáz pontja spontán módon adódik a fővárosi értelmiség szűkebb csoportjai számára, hogy véleményüket mérhetetlenül felerősítve hallassák. Sokszor a civil társadalom megmozdulásairól beszélünk, holott a valóságban egy maroknyi értelmiségi guru az, aki a tömegmédiák segítségével színre viszi a pártok empirikus demokráciájával szemben a „bázisdemokrácia” látszatát. Sokszor az alapjogok, az emberi jogok törvényhozással szembeni elsőbbségéről folyik a szó, valójában pedig néhány morálfilozófus rutinírozott fejtegetései jelentik a törvényhozás megkérdőjelezésének tényleges tartalmát. Aki alaposabban foglalkozott az alkotmányos alapjogok tartalmának problémáival, az tudja, hogy a feszes agrumenációk sokasága produkálható – a legtöbb esetben polárisan eltérő eredménnyel, mint ahogy a topikai gondolkodás kritikusai már többször kimutatták az elmúlt évszázadokban.

Az én javaslatom tehát az, hogy döntsünk az empirikus demokrácia, a republikánus humanizmus és Rousseau mellett, és a kanti morálfilozófiára épülő intézményeket csak ezek keretei között és ezeknek alávetve támogassuk. Ezzel a demokráciával kellene az értelmiségnek kibékülnie a Dworkin által ajánlottal szemben.